

Βυζαντινή και μεταβυζαντινή μελοποιία

Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Μουσικών Σπουδών

Χειμερινό εξάμηνο 2022-2023
Διδάσκων: Βασίλειος Σαλτερής

Πίνακας περιεχομένων

1. ΓΕΝΙΚΑ ΠΕΡΙ ΜΕΛΟΠΟΙΙΑΣ.....	3
1.1 ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΜΕΛΟΠΟΙΙΑΣ.....	3
1.2 Η ΠΟΙΚΙΛΟΜΟΡΦΙΑ ΤΩΝ ΕΙΔΩΝ ΤΗΣ ΜΕΛΟΠΟΙΙΑΣ.....	4
1.2 Η ΠΟΙΚΙΛΟΜΟΡΦΙΑ ΤΩΝ ΕΙΔΩΝ ΤΗΣ ΜΕΛΟΠΟΙΙΑΣ.....	4
2. ΤΟ ΠΑΠΑΔΙΚΟ ΓΕΝΟΣ ΜΕΛΟΠΟΙΙΑΣ.....	8
2.1 ΜΕΛΟΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ.....	8
2.2 ΜΕΛΟΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΟΡΘΟΥ.....	11
2.3 ΜΕΛΟΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ.....	14
2.4 Η ΚΑΛΟΦΩΝΙΑ ΩΣ ΔΙΑΚΡΙΤΟ ΥΦΟΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΚΟΥ ΓΕΝΟΥΣ.....	16
3. ΤΟ ΕΙΡΜΟΛΟΓΙΚΟ ΓΕΝΟΣ ΜΕΛΟΠΟΙΙΑΣ.....	19
3.1 ΤΟ ΕΙΡΜΟΛΟΓΙΟ.....	19
3.2 ΤΟ ΚΑΛΟΦΩΝΙΚΟ ΕΙΡΜΟΛΟΓΙΟ.....	20
4. ΤΟ ΣΤΙΧΗΡΑΡΙΚΟ ΓΕΝΟΣ ΜΕΛΟΠΟΙΙΑΣ.....	21
4.1 ΤΟ ΠΑΛΑΙΟ ΣΤΙΧΗΡΑΡΙΚΟ ΓΕΝΟΣ ΜΕΛΟΠΟΙΙΑΣ.....	21
4.2 ΤΟ ΝΕΟ ΣΤΙΧΗΡΑΡΙΚΟ ΓΕΝΟΣ ΜΕΛΟΠΟΙΙΑΣ.....	24
5. ΤΑ ΔΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΛΟΠΟΙΙΑΣ.....	25
5.1 ΟΙ ΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥΣ.....	25
5.2 ΟΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΤΗΣ ΨΑΛΤΙΚΗΣ.....	28
5.3 ΟΙ ΚΑΤΑ ΧΡΥΣΑΝΘΟΝ ΜΕΛΟΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΙΚΕΣ	29

1. ΓΕΝΙΚΑ ΠΕΡΙ ΜΕΛΟΠΟΙΙΑΣ

1.1 ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΜΕΛΟΠΟΙΙΑΣ

Η έννοια της μελοποιίας αποτελεί αντικείμενο της μουσικής θεωρίας ήδη από την αρχαιότητα. Παρατίθενται ενδεικτικά διάφοροι ορισμοί οι οποίοι έχουν κατά καιρούς διατυπωθεί:

Ἀριστόξενος, Ἀρμονικά στοιχεῖα

«Ἐπεὶ γὰρ ἐν τοῖς αὐτοῖς φθόγγοις ἀδιαφόροις οὔσι τὸ καθ' αὐτοῦς πολλάι τε καὶ παντοδαπαῖ μορφαῖ μελῶν γίνονται, δῆλον ὅτι παρὰ τὴν χρῆσιν γένοιτ' ἄν. Καλοῦμεν δὲ τοῦτο μελοποιίαν».

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Αριστόξενος θεωρεί το περί μελοποιίας κεφάλαιο ως το τελευταίο της αρμονικής επιστήμης.

Χρύσανθος ἐκ Μαδύτου, Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς

«Μελοποιία εἶναι δύναμις κατασκευαστικὴ μέλους. Κατασκευάζομεν δὲ μέλος, ὅχι μόνον ψάλλοντες τετριμμένας διαφόρους ψαλμωδίας, ἀλλ' ἐφευρίσκοντες καὶ γράφοντες καὶ ἴδια νέα μέλη, τοῖς ἀκροαταῖς ἀρέσκοντα. Ἄρα διαφέρει ἡ μελοποιία τῆς μελωδίας· διότι ἡ μὲν μελωδία εἶναι ἀπαγγελία μέλους· ἡ δὲ μελοποιία εἶναι ἕξις ποιητικῆ».

Γρηγόριος Στάθης, Οἱ ἀναγραμματισμοὶ καὶ τὰ μαθήματα τῆς βυζαντινῆς μελοποιίας

«Μελοποιία καὶ μελουργία εἶναι οἱ ὅροι διὰ τῶν ὁποίων κυρίως νοεῖται ἡ τέχνη τοῦ συνθέτειν, βάσει ὠρισμένων κανόνων καὶ τῆς ὀρθῆς χρησιμοποίησεως τῶν στοιχείων τῆς ποιήσεως καὶ τῆς μουσικῆς τὰ μέλη τὰ προοριζόμενα δι' ἐκκλησιαστικὴν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χρῆσιν».

1.2 Η ΠΟΙΚΙΛΟΜΟΡΦΙΑ ΤΩΝ ΕΙΔΩΝ ΤΗΣ ΜΕΛΟΠΟΙΙΑΣ

Η μελοποιία ως τεχνική βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τις διάφορες μορφές και τα είδη του μέλους. Η ποικιλία των ειδών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής μελοποιίας έχει επισημανθεί κατ' επανάληψιν από διάφορους θεωρητικογράφους. Τα παρατιθέμενα αποσπάσματα είναι εξόχως διαφωτιστικά:

Μανουήλ Χρυσάφης, *Περὶ τῶν ἐνθωρουμένων τῇ ψαλτικῇ τέχνῃ καὶ ὧν φρονοῦσι κακῶς τινες περὶ αὐτῶν*

«Μὴ τοίνυν νόμιζε ἀπλῆν εἶναι τὴν τῆς ψαλτικῆς μεταχείρισιν, ἀλλὰ ποικίλην τε καὶ πολυσχιδῇ· καὶ πολὺ τι διαφέρειν ἀλλήλων γίνωσκε τὰ στιχηρὰ καὶ τὰ κρατήματα καὶ τὰ κατανυκτικὰ καὶ τὰ μεγαλυνάρια καὶ οἱ οἴκοι κατὰ τὰς μεταχειρίσεις αὐτῶν καὶ τὰ λοιπά, περὶ ᾧ ἡ τέχνη καταγίνεται· ἄλλη γὰρ ὁδὸς καὶ μεταχειρίσεις στιχηροῦ καὶ ἄλλη κατανυκτικοῦ καὶ ἑτέρα κρατήματος· ἄλλη μεγαλυναρίου καὶ τῶν οἴκων ἑτέρα καὶ ἄλλη χερουβικοῦ καὶ ἀλληλουϊαρίου ἑτέρα».

Χρῦσανθος ἐκ Μαδύτου, *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς*

«Εἶδη δὲ τῆς ψαλμωδίας εἶναι τὰ ἐξῆς· Ἀνοιξαντάρια, Κεκραγάρια, Δοξαστικά, Στιχηρά, Δοχαί, Τροπάρια, Ἀπολυτίκια, Ἀναστάσιμα, Καθίσματα, Ὑπακοαί, Ἀντίφωνα, Πολυέλεοι, Πασανοάρια, Κανόνες, Ὡδαί, Εἰρμοί, Καταβασίαι, Κοντάκια, Οἴκοι, Μεγαλυνάρια, Ἐξαποστειλάρια, Αἴνοι, Προσόμοια, Ἰδιόμελα, Ἑωθινά, Δοξολογίαι, Ἀσματικά, Μαθήματα, Τυπικά, Μακαρισμοί, Εἰσοδικά, Τρισάγια, Ἀλληλουάρια, Χερουβικά, Κοινωνικά, Κρατήματα, Καλοφωνικοὶ Εἰρμοί· καὶ τὰ λοιπά.

»Ταῦτα τὰ εἶδη τῆς ψαλμωδίας ἀνάγονται εἰς τέσσαρα γένη μελῶν· Στιχηραρικὸν παλαιόν, Στιχηραρικὸν νέον, Παπαδικόν, Εἰρμολογικόν. Καὶ τὸ μὲν παλαιὸν στιχηραρικὸν μέλος εἶναι τοιοῦτον, οἷον εὐρίσκεται εἰς τὸ παλαιὸν Ἀναστασιματάριον, εἰς τὰ παλαιὰ στιχηράρια καὶ εἰς τὸ Δοξαστικάριον Ἰακώβου. Μελίζονται λοιπὸν μὲ στιχηραρικὸν μέλος Δοξαστικά, στιχηρά, ἀναστάσιμα, αἴνοι, προσόμοια, ἰδιόμελα, ἑωθινά.

»Τὸ δὲ νέον στιχηραρικὸν μέλος εἶναι τοιοῦτον, οἷον εὐρίσκεται εἰς τὸ Ἀναστασιματάριον Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου. Μελίζονται λοιπὸν μὲ τοιοῦτον

μέλος Δοξαστικά, στιχηρά, ἀναστάσιμα, αἵνοι, προσόμοια, ἰδιόμελα, ἑωθινά, καθίσματα, ἀντίφωνα, εἰσοδικά.

»Τὸ δὲ παπαδικὸν μέλος εἶναι τοιοῦτον, οἷον εὐρίσκεται εἰς τὰ κοινωνικά καὶ χερουβικά. Μελίζονται λοιπὸν με τοιοῦτον μέλος Ἀνοιξαντάρια, κεκραγάρια, δοχαί, πολυέλεοι, πασαπνοάρια, οἴκοι, μεγαλυνάρια, ἀσματικά, μαθήματα, εἰσοδικά, τρισάγια, ἀλληλουάρια, χερουβικά, κρατήματα.

»Αἱ δὲ δοξολογίαι, οἱ στίχοι τῶν πολυελέων, τὸ Μακάριος ἀνὴρ, καὶ τὰ τοιαῦτα, μετέχουσι τοῦ νέου στιχηρατικοῦ καὶ τοῦ παπαδικοῦ μέλους.

»Τὸ δὲ εἰρμολογικὸν μέλος εἶναι τοιοῦτον, οἷον εὐρίσκεται εἰς τὸ Εἰρμολόγιον τοῦ Βυζαντίου Πέτρου. Μελίζονται λοιπὸν με τοιοῦτον μέλος Τροπάρια, ἀπολυτίκια, ἀναστάσιμα, καὶ μάλιστα τὰ τῶν ἀπὸ στίχου, καθίσματα, ὑπακοαί, ἀντίφωνα, κανόνες, ᾠδαί, εἰρμοί, κοντάκια, μεγαλυνάρια, ἑξαποστειλάρια, αἵνοι, μακαρισμοί, στίχοι τῶν Θεοῦ κύριε, καὶ λοιποί· δοξολογίαι, τυπικά, εἰσοδικά, καὶ ἔτι αἱ καταβασίαι αἱ ἀργότερα ψαλλόμεναι. Τὸ δὲ Καλοφωνικὸν εἰρμολόγιον μετέχει καὶ τοῦ εἰρμολογικοῦ καὶ τοῦ παπαδικοῦ μέλους».

Γρηγόριος Στάθης, Οἱ ἀναγραμματισμοὶ καὶ τὰ μαθήματα τῆς βυζαντινῆς μελοποιίας

Στιχηραρικὸν γένος

Στιχηραρικὸν παλαιόν. Τὰ παλαιὰ στιχηράρια (Β' ἰς' αἰών), τὰ στιχηράρια «μετὰ τινος καινοῦ καλλωπισμοῦ», ὑπὸ Γεωργίου ἐξ Ἀθηνῶν, Παναγιώτου Χρυσάφη τοῦ νέου, Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν, Κοσμᾶ Μακεδόνο, στιχηρά τινὰ Πέτρου τοῦ Πελοποννησίου, τὸ Δοξαστάριον Ἰακώβου πρωτοψάλτου, Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος (Δοξαστάριον τῶν ἀποστίχων).

Στιχηραρικὸν νέον ἀργόν. Βάσις λαμβάνεται τὸ Ἀναστασιματάριον καὶ Δοξαστάριον τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου.

Στιχηραρικὸν νέον σύντομον. Βάσις θεωρεῖται τὸ σύντομον Ἀναστασιματάριον τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου. Τὸ μέλος τοῦ συντόμου εἰρμολογικοῦ εἴδους τοῦ Πέτρου Βυζαντίου καὶ τῶν μετ' αὐτῶν εἶναι ἐν πολλοῖς ὅμοιον πρὸς τὸ μέλος τούτου.

Εἰρμολογικὸν γένος

Εἰρμολογικὸν ἄργον. Βάσις λαμβάνεται τὸ ἄργον Εἰρμολόγιον τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου καὶ ἀναδρομικῶς τῶν Μπαλασίου ἱερέως, Κοσμᾶ Μακεδόνας, Γερμανοῦ Νέων Πατρῶν

Εἰρμολογικὸν σύντομον. Βάσις θεωρεῖται τὸ σύντομον Εἰρμολόγιον τοῦ Πέτρου Βυζαντίου καὶ ἀργότερον τοῦ Ἰωάννου λαμπαδαρίου-πρωτοψάλτου.

Καλοφωνικὸν εἰρμολογικόν. Τὸ νέον αὐτὸ εἶδος, οἷον εὐρίσκεται εἰς τὴν συλλογὴν καλοφωνικῶν εἰρμῶν τοῦ Γρηγορίου πρωτοψάλτου

Παπαδικὸν γένος

Τὸ καθ' αὐτὸ παπαδικὸν μέλος τῶν ἁσματικῶν, ἀλληλουϊαρίων, χερουβικῶν καὶ κοινωνικῶν. Πρὸς δέ, τῶν ἀνοιξανταρίων, κεκραγαρίων, τοῦ Μακάριος ἀνήρ, τῶν δοχῶν, τῶν πολυελέων καὶ ἀντιφώνων, τοῦ Ἀμώμου.

Τὸ μέλος τοῦ Κοντακαρίου ἢ Οἰκηματαρίου.

Τὸ μέλος τοῦ Μαθηματαρίου μὲ τὰ μαθήματα, ἥτοι ἀναγραμματισμοὺς καὶ ἀναποδισμοὺς στιχηρῶν, θεοτοκίων, κατανυκτικῶν. Οἱ καλοφωνικοὶ στίχοι τοῦ Μακάριος ἀνήρ, τῶν πολυελέων καὶ τοῦ Ἀμώμου, οἱ ἁσματικοὶ εἰρμοὶ κ.ἄ ἀνήκουν εἰς αὐτὸ τὸ εἶδος

Τὸ μέλος τοῦ Κρατηματαρίου.

Η ταξινόμηση των γενών και των ειδών της μελοποιίας αποτυπώνεται εποπτικά στο παρακάτω διάγραμμα:

2. ΤΟ ΠΑΠΑΔΙΚΟ ΓΕΝΟΣ ΜΕΛΟΠΟΙΙΑΣ

2.1 ΜΕΛΟΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ

- Ανοιξαντάρια

Πρόκειται για τους τελευταίους στίχους του προοιμιακού ψαλμού (ΡΓ'). Η ονομασία «ανοιξαντάρια» οφείλεται στον εναρκτήριο στίχο της ενότητας (Άνοιξαντός σου τήν χειῖρα). Τα Ανοιξαντάρια ψάλλονται κατά κύριο λόγο στις αγρυπνίες των δεσποτικών εορτών και αποτελούν μέρος του λεγόμενου Μεγάλου Εσπερινού. Επώνυμες μελοποιήσεις στίχων των Ανοιξανταρίων παραδίδονται από τον ΙΔ' αιώνα και εξής. Αναφέρονται ενδεικτικά ορισμένοι μελοποιοί: Ιωάννης Κουκουζέλης, Γεώργιος Πανάρετος, Ιωάννης Κλαδάς, Μανουήλ Χρυσάφης, Ξένος Κορώνης, Καμπάνης, Γεώργιος Κοντοπετρής, Αγάθων Κορώνης, Μανουήλ Κορώνης, Αμπελοκηπιώτης, Μοσχιανός, Κασσιανός, Ιωακείμ, Νίκων.

Οι στίχοι, ή μάλλον τα ημίστιχα, μελοποιούνται ανά ζεύγη με εφύμνιο «Δόξα σοι ὁ Θεός» σε ήχο πλάγιο δ'. Πριν το εφύμνιο παρεμβάλλονται εξωψαλμικοί στίχοι με τριαδολογικό περιεχόμενο, εξ ου το προσωνύμιο «τριαδικά».

Από τον ΙΘ' αιώνα εμφανίζονται πλήρεις μελοποιήσεις της ενότητας κατά στίχο. Αναφέρονται ενδεικτικά οι μελοποιήσεις των εξής: Αποστόλου Κώνστα, Θεοδώρου Φωκαέως, Αντωνίου Σιγάλα, Γεωργίου Ραιδεστηνού του νεωτέρου (δύο σειρές)

Την ίδια εποχή εμφανίζονται επίσης συντετμημένες εκδοχές των παλαιών ανοιξανταρίων από τον Χουρμούζιο Χαρτοφύλακα και τὸν Κωνσταντίνο πρωτοψάλτη.

- Μακάριος ἀνήρ

Πρόκειται για την Α' στάση του Ψαλτηρίου (ψαλμοὶ Α', Β' καὶ Γ'), η οποία κατά τις τυπικές διατάξεις διαβάζεται ή ψάλλεται στον Εσπερινό των θεομητορικών εορτών και των επισήμως εορταζομένων αγίων. Όπως και τα Ανοιξαντάρια, η ενότητα αυτή αποτελεί μέρος του Μεγάλου Εσπερινού. Επώνυμες μελοποιήσεις στίχων του Μακάριος ἀνήρ παραδίδονται από τον ΙΔ' αιώνα και εφεξής. Αναφέρονται ενδεικτικά ορισμένοι μελοποιοί: Μανουήλ, Χαλιβούρης, Ξένος

Κορώνης, Κουκουζέλης, Κλαδάς, Δοκειανός, Μανουήλ Ἀγαλλιανός, Πανάρετος, Ξηρός, Κοντοπετρῆς, Τζακνόπουλος, Γαβαλάς, Θεόδωρος Αργυρόπουλος, Χωματιανός, Μαγουλάς. Πρόκειται για μελοποιήσεις ἀνὰ ζεύγη στίχων (ἡμίστιχα) με ἐφύμνιο «Ἀλληλούια» σὲ ἥχο πλάγιο δ΄

Απὸ την ἴδια εποχὴ παραδίδονται ἐπίσης καλοφωνικὲς μελοποιήσεις στίχων του Β΄ ψαλμοῦ.

Ο Πέτρος Πελοποννήσιος μελοποιεῖ ολόκληρὴν τὴν ἐνότητα, ἐνῶ ἀργότερα ὁ Μανουήλ πρωτοψάλτης συντέμνει τὴν μελοποίηση τοῦ Πέτρου καὶ ἐνοποιεῖ τὰ ἡμίστιχα.

- Κεκραγάρια

Πρόκειται γιὰ τοὺς δύο πρώτους στίχους τοῦ ψαλμοῦ ΡΜ΄ (*Κύριε ἐκέκραξα πρὸς σέ-Κατευθυνθήτω ἡ προσευχή μου*). Ἡ ονομασία «Κεκραγάρια» οφείλεται στὸν ἐναρκτήριο στίχο τῆς ἐνότητος. Οἱ υπόλοιποι στίχοι τοῦ ψαλμοῦ ΡΜ΄ καθὼς καὶ τῶν ψαλμῶν ΡΜΑ΄, ΡΚΘ΄ καὶ ΡΙΖ΄ συγκροτοῦν τὴ λεγόμενη στιχολογία τῶν Κεκραγαρίων. Στους τελευταίους στίχους τῆς ἐνότητος παρεμβάλλονται τὰ λεγόμενα ἐσπέρια στιχηρά.

Τὰ κεκραγάρια ἀνήκουν κατὰ βάσιν στὸ περιεχόμενο τῆς Παπαδικῆς, ἐνῶ ἀργότερα ἀνθολογούνται καὶ στὸ Ἀναστασιματάριο. Τὰ παλαιότερα κεκραγάρια παραδίδονται ἀνωνύμως. Τὰ κεκραγάρια ἀπὸ τὸ Ἀναστασιματάριο τοῦ Χρυσάφη γνωρίζουν μεγάλη διάδοση, ἀποδιδόμενα συνήθως στὸν Ἰωάννη Δαμασκηνό. Σειρὲς κεκραγαρίων ἔχουν συνθέσει ἐπίσης ὁ Μπαλάσης ἱερεὺς, ὁ Ἰάκωβος πρωτοψάλτης, ὁ Κωνσταντῖνος πρωτοψάλτης (δύο σειρές) καθὼς καὶ ὁ Θεόδωρος Φωκαεὺς. Ἀναφέρεται τέλος ἡ ἀνώνυμη σειρά τῶν λεγόμενων «αγιορεϊτικῶν» κεκραγαρίων. Τὰ κεκραγάρια τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου καὶ τοῦ Πέτρου Βυζαντίου χαρακτηρίζονται ἀπὸ σύντομο μέλος.

- Ἐπιλύχνιος εὐχαριστία

Πρόκειται γιὰ τὸν γνωστὸ ἀρχαῖο ὕμνο «Φῶς ἱλαρόν». Κατὰ παράδοση ψάλλεται σὲ β΄ ἥχο, ἐνῶ τὸν ΙΘ΄ αἰῶνα ὁ Κωνσταντῖνος πρωτοψάλτης συνέθεσε ἑνδεκα μελοποιήσεις στους οκτὼ ἤχους.

- Προκείμενα ή δοχές του Εσπερινού

Πρόκειται για ένα ψαλμικό στίχο ο οποίος ψάλλεται τρεις ή τέσσερις φορές. Πριν από κάθε επανάληψη προτάσσεται ένας στίχος από τον ίδιο ψαλμό. Διακρίνονται στα προκείμενα των καθημερινών, στα προκείμενα των Κυριακών της Μεγάλης Τεσσαρακοστής και στα προκείμενα των Δεσποτικών εορτών.

Τα δύο προκείμενα των Κυριακών της Μεγάλης Τεσσαρακοστής (*Μὴ ἀποστρέψης-Ἔδωκας κληρονομίαν*) εναλλάσσονται μεταξύ τους. Ψάλλονται σε ἦχο πλάγιο δ'. Εκτός από την παλαιά ανώνυμη παράδοση, υπάρχουν επίσης οι μελοποιήσεις του Πέτρου Μπερεκέτη και του Πέτρου Πελοποννησίου από τον ΙΗ' αιώνα.

2.2 ΜΕΛΟΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΟΡΘΟΥ

- «Θεὸς Κύριος» και απολυτίκια.

Σε περιόδους νηστείας το Θεὸς Κύριος αντικαθίσταται από το Ἀλληλούια και τα απολυτίκια από τα λεγόμενα Τριαδικά (με ανάλογο τρόπο αντικαθίστανται τα προκείμενα του Εσπερινού. Ἀλληλούια ψάλλεται επίσης και τα ἄμνημα Σάββατα. Ειδικά στην ακολουθία του Ακαθίστου Ὑμνου, μετά το Θεὸς Κύριος ψάλλεται το αρχαίο προοίμιο Τὸ προσταχθὲν μυστικῶς. Τις τρεις πρώτες ημέρες της Μεγάλης Εβδομάδας μετά το Ἀλληλούια ψάλλεται το τροπάριο Ἰδοὺ ὁ Νυμφίος ἔρχεται, ενώ τις επόμενες το τροπάριο Ὅτε οἱ ἔνδοξοι μαθηταί.

- Πολυέλεος

Ο πολυέλεος αποτελεί ίσως τη σημαντικότερη ενότητα του Ὁρθου. Αποτελείται από δύο στάσεις, δηλαδή τούς ψαλμούς ΡΛΔ' (Δοῦλοι Κύριον) και ΡΛΕ' (Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ) αντίστοιχα.

Κατά τη βυζαντινή εποχή παραδίδονται δύο κυρίως πολυέλεοι, οι λεγόμενοι Κουκουμάς και Λατρινός. Οι πολυέλεοι αυτοί δεν συνιστούν ενιαίες συνθέσεις, αλλά στεγάζουν επί μέρους μελοποιήσεις στίχων από διάφορους μελουργούς. Πλήρεις πολυελέους έχουν συνθέσει ο Μανουήλ Χρυσάφης, ο Χρυσάφης ο νέος και ο Μπαλάσης ιερεύς. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης οι πολυέλεοι του Πέτρου Μπερεκέτη, καθώς προαναγγέλλουν την τεχνοτροπία των μεταγενέστερων μελοποιών του ΙΗ' αιώνα. Μεταξύ αυτών αναφέρονται ο Ιωάννης Τραπεζούντιος, ο Δανιήλ πρωτοψάλτης, ο Πέτρος Πελοποννήσιος και ο Ιάκωβος πρωτοψάλτης.

Αξιοπρόσεκτο γνώρισμα των πολυελέων εν γένει αποτελούν τα λεγόμενα «εόρτια αλλάγματα», δηλαδή εξωψαλμικά κείμενα τα οποία παρεμβάλλονται στους στίχους του πολυελέου και προσιδιάζουν σε συγκεκριμένες εορτές.

Στον Ὁρθο ορισμένων εορτών αντί του Πολυελέου ψάλλονται ἄλλοι ψαλμοί, τα λεγόμενα αντίφωνα. Επί παραδείγματι, στις θεομητορικές εορτές ψάλλεται το Αντίφωνο Λόγον ἄγαθόν (ψαλμός ΜΔ') με χαρακτηριστικό γνώρισμα την παρεμβολή εξωψαλμικού κειμένου πριν το Ἀλληλούια.

- Άμωμος.

Πρόκειται για τον ψαλμό ΡΙΗ΄, (ΙΖ΄ κάθισμα του Ψαλτηρίου) ο οποίος ψάλλεται (ή διαβάζεται) στον Όρθρο του Σαββάτου και της Κυριακής. Στο τέλος του Αμώμου παρεμβάλλονται τροπάρια, τα λεγόμενα Ευλογητάρια. Τα ευλογητάρια του Σαββάτου έχουν νεκρώσιμο χαρακτήρα, ενώ της Κυριακής αναστάσιμο.

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί ο Άμωμος του Μεγάλου Σαββάτου, σε κάθε στίχο του οποίου παρεμβάλλονται σύντομα τροπάρια, τα λεγόμενα εγκώμια του Επιταφίου.

Ο Αμωμος συνδέεται επίσης με την νεκρώσιμο ακολουθία. Αναφέρονται ενδεικτικά οι μελοποιήσεις του Χρυσάφη του νέου και του Πέτρου Βυζαντίου.

- Προκείμενα και τα πασαπνοάρια του Ευαγγελίου.
- Ενότητα του Ν΄ (πεντηκοστού) ψαλμού.
- Μεγαλυνάρια της Θ΄ βιβλικής ωδής

Οι στίχοι της Θ΄ βιβλικής ωδής (*Μεγαλύνει η ψυχή μου τον Κύριον*) και ιδίως οι δύο τελευταίοι (*Καθεῖλε δυνάστας- Ἀντελάβετο Ἰσραήλ*), από κοινού με το εφύμνιο *Τὴν τιμιωτέραν των χερουβὶμ, χαρακτηρίζονται συνήθως ως μεγαλυνάρια.*

Στην κατηγορία αυτή ανήκουν επίσης οι οκτάηχες μελοποιήσεις της Τιμιωτέρας από τον Κωνσταντίνο εξ Αγχιάλου και Δαμιανό Βατοπεδινό. Πλήρη σειρά μεγαλυναρίων κατ' ήχον μελοποιεί ο Μπαλάσης ιερέυς και αργότερα ο Πέτρος Μπερεκέτης.

- Πασαπνοάρια των Αίνων.

Πρόκειται για τους δύο πρώτους στίχους του ψαλμού ΡΜΗ΄. Οι υπόλοιποι στίχοι του ίδιου ψαλμού καθώς και των δύο επομένων αποτελούν τη λεγόμενη στιχολογία των Αίνων. Στους τελευταίους στίχους της ενότητας αυτής παρεμβάλλονται τα λεγόμενα στιχηρά των Αίνων.

- Μεγάλη Δοξολογία.

Το είδος της Μεγάλης Δοξολογίας αναφύεται και ευδοκιμεί κατά την μεταβυζαντινή εποχή. Αποτελείται από ένα σύνολο στίχων, εκ των οποίων οι περισσότεροι έχουν ληφθεί από διάφορους ψαλμούς.

Η πρώτη ιστορία της Μεγάλης Δοξολογίας περιλαμβάνει μελοποιήσεις των Μανουήλ Γαζή και Ιωάννη Πλουσιαδηνού, καθώς και των Βενεδίκτου Επισκοπόπουλου και Δημητρίου Ταμιά. Ωστόσο, η συστηματική μελοποίηση δοξολογιών αρχίζει από το α' ήμισυ του ΙΖ' αιώνα. Ως πρώτος μελοποιός αναφέρεται ο Μελχισεδέκ Ραιδεστού, με μία δοξολογία σε ήχο πλάγιο α'. Ακολουθεί ο Χρυσάφης ο Νέος, με μία δοξολογία σε πλάγιο δ' και ο Γερμανός Νέων Πατρών με τρεις δοξολογίες (σε ήχο β', λέγεται και πλάγιο α'). Ο Μπαλάσης ιερέυς και αργότερα ο Πέτρος Μπερεκέτης συνθέτουν σειρές δοξολογιών στους οκτώ ήχους. Την ίδια εποχή δοξολογίες συνθέτουν επίσης ο Κοσμάς Ιβηρίτης, ο Γιωβάσκος Βλάχος, ο Σταυριανός Λαζός και ο Αθανάσιος ιερομόναχος.

Τον ιη' αιώνα δοξολογίες συνθέτουν οι μελοποιοί: Ιωάννης Τραπεζούντιος, Δανιήλ πρωτοψάλτης, Πέτρος Πελοποννήσιος, Ιάκωβος πρωτοψάλτης, Πέτρος Βυζάντιος, Άναστάσιος Ραψανιώτης, Μελέτιος Σιναΐτης, Γεώργιος Κρής

Τον ιθ' αιώνα δοξολογίες συνθέτουν οι μελοποιοί: Γρηγόριος πρωτοψάλτης, Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ, Κωνσταντίνος πρωτοψάλτης, Θεόδωρος Φωκαεύς, Γεώργιος Ραιδεστηνός ο νεώτερος.

- Ασματικό τρισάγιο

Διακριτή ενότητα στο τέλος της Μεγάλης Δοξολογίας συνιστά το λεγόμενο ασματικό τρισάγιο. Στην κατηγορία αυτή ανήκει το τρισάγιο του Σταυρού, το οποίο ψάλλεται σε ήχο δ' στις εορτές του τιμίου Σταυρού κατά τη λιτάνευση, καθώς και το νεκρώσιμο τρισάγιο, το οποίο ψάλλεται σε ήχο πλάγιο β' κατά την περιφορά του Επιταφίου.

2.3 ΜΕΛΟΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

- Τυπικά

Πρόκειται για την εναρκτήρια ενότητα της Λειτουργίας. Αποτελούνται από τρεις στάσεις (ψαλμοί ΡΒ΄, ΡΜΕ΄ με το τροπάριο *Ὁ μονογενὴς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ* και Μακαρισμοί με τα αντίστοιχα τροπάρια). Στις Δεσποτικές εορτές τα Τυπικά αντικαθίστανται από τρία αντίφωνα. Κατά την ψαλμώδηση των Μακαρισμών ή του γ' αντιφώνου πραγματοποιείται η Είσοδος του Ευαγγελίου, μετά την οποία ψάλλονται το Εισοδικό, τα απολυτίκια και το κοντάκιο της εκκλησιαστικής περιόδου.

- Ο Τρισάγιος Ὑμνος και τα αντί Τρισαγίου ψαλλόμενα.

Σε ορισμένες δεσποτικές εορτές αντί του Τρισαγίου ψάλλεται ο βαπτισματικός ὕμνος *Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε*, ενώ στις εορτές του τιμίου Σταυρού ο ὕμνος *Τὸν Σταυρόν σου προσκυνοῦμεν Δέσποτα*. Οι ανωτέρω ὕμνοι ψάλλονται τρεις ή πέντε φορές, ακολουθεί η μικρή δοξολογία με το ακροτελεύτιο του ὕμνου και το λεγόμενο Δύναμις, δηλαδή μία τελευταία επανάληψη του ὕμνου σε εκτενέστερο μέλος.

- Προκείμενο του Αποστόλου-Αλληλουάριο

Πριν το αποστολικό ανάγνωσμα ψάλλεται το λεγόμενο προκείμενο του Αποστόλου, ενώ πριν το ευαγγελικό ανάγνωσμα ψάλλεται το Αλληλουάριο. Τα αλληλουάρια της Λειτουργίας έχουν αρχαιότατη παράδοση, τόσο ανώνυμη, όσο και επώνυμη, αλλά συν τω χρόνω περιέπεσαν σε αχρηστία. Εξαίρεση αποτελεί το Αλληλούια του Θεοδούλου μοναχού σε ήχο πρωτόβαρυ, το οποίο έχει ανθολογηθεί ακόμη και σε έντυπα μουσικά βιβλία.

- Ο Χερουβικός ὕμνος (*Οἱ τὰ Χερουβὶμ μυστικῶς εἰκονίζοντες*) και τα αντί Χερουβικού ψαλλόμενα.

Πρόκειται ίσως για την πλέον σημαντικό ύμνο της Θείας Λειτουργίας. Στη Λειτουργία της Μεγάλης Πέμπτης αντί χερουβικού ψάλλεται ο ύμνος Τοῦ δείπνου σου τοῦ μυστικοῦ, ενώ στη Λειτουργία του Μεγάλου Σαββάτου ο ύμνος *Σιγησάτω πᾶσα σὰρξ βροτεία*. Κατά τη Λειτουργία των Προηγιασμένων Δώρων αντί χερουβικού ψάλλεται ο ύμνος *Νῦν αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν*).

- Ἄλλα μέλη της Θείας Λειτουργίας

Από τον ΙΗ΄ αιώνα παραδίδονται συνθέσεις ψαλλόμενες κατά τον ασπασμό των συλλειτουργούντων κληρικών (*Πατέρα Υἱόν καὶ ἅγιον Πνεῦμα / Ἀγαπήσω σε Κύριε*)

Ειδική αναφορά θα πρέπει να γίνει στα μέλη που ψάλλονται στη Λειτουργία του Μεγάλου Βασιλείου. Οι πλέον διαδεδομένες συνθέσεις είναι εκείνες των Ιωάννου Γλυκέος, καθώς και το θεοτοκίο *Τὴν γὰρ σὴν μήτραν* του Ξένου Κορώνη, όπως έχουν συντμηθεί από τον Ιωάννη Τραπεζούντιο.

- Κοινωνικά

Πρόκειται για ψαλμικά ως επί το πλείστον μέλη τα οποία ψάλλονται κατά τη μετάληψη κλήρου και λαού. Τα περισσότερα έχουν ως εφύμνιο το Αλληλούια. Οι παλαιότεροι μελοποιοί απέδιδαν ιδιαίτερη έμφαση σε αυτό το μέρος, ενώ από τον ΙΗ΄ αιώνα η τάση αντιστράφηκε και το ψαλμικό κείμενο απέκτησε περισσότερο εκτεταμένο μέλος. Τα κοινωνικά διακρίνονται σε δύο κύκλους. Ο εβδομαδιαίος κύκλος: περιλαμβάνει το κοινωνικό της Κυριακής (*Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν*) και των καθημερινών. Ο ενιαύσιος (ετήσιος) κύκλος περιλαμβάνει τα κοινωνικά των ακινήτων δεσποτικών εορτών, καθώς και εκείνα του Τριωδίου και του Πεντηκοσταρίου. Στη Λειτουργία των Προηγιασμένων ψάλλεται το κοινωνικό *Γεύσασθε καὶ ἴδετε*.

- *Εἵη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον*

Ο ψαλμικός αυτός στίχος ο ψάλλεται στην απόλυση της Λειτουργίας, ενώ παραδίδεται και σε καλοφωνικό ύφος.

2.4 Η ΚΑΛΟΦΩΝΙΑ ΩΣ ΔΙΑΚΡΙΤΟ ΥΦΟΣ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΠΑΠΑΔΙΚΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

Χαρακτηριστικά γνωρίσματα της καλοφωνίας είναι κυρίως τα εξής:

- Το καλοφωνικό μέλος αυτό καθ' εαυτό, έντεχνο και επιτηδευμένο, με μεγάλη χρονική διάρκεια και μελωδική έκταση, χρήση ακραίων φωνητικών περιοχών, συχνές μεταβολές.
- Ελεύθερη μεταχείριση του ποιητικού κειμένου, με επαναλήψεις συλλαβών, λέξεων, φράσεων ή περιόδων, ανακατάστρωση του ποιητικού κειμένου μέσω αναπογραμματισμών και αναποδισμών
- Παρεμβολή ενός ή περισσοτέρων κρατημάτων στην αρχή, στο τέλος ή στο μέσο της αλοφωνικής σύνθεσης.

«Το καλοφωνικόν μέλος, εν σχέσει προς το κοινόν παπαδικόν μέλος, είναι εκτενέστερον και ευφραδέστερον. Τούτο επιτυγχάνεται, από καθαρώς μελικής πλευράς, διά των αρμοδίων καλοφωνικών θέσεων των σηματοφώνων τη ενεργεία των «μεγάλων υποστάσεων χειρονομίας», και δια της «αλλαγής» του μέλους από γένους εις γένος, από ήχου εις ήχον και από ήθους εις ήθος. Η τοιαύτη αλλαγή δηλούται και επιτυγχάνεται διά των ειδικών σημαδίων, των καλουμένων φθορών. Κατά δε τον Μανουήλ Χρυσάφην, «φθορά εστι το παρ' ελπίδα φθείρειν το μέλος του ψαλλομένου ήχου...». Αι μελικαί αυταί επιτηδεύσεις και οι πλατυσμοί καθιστούν σχεδόν απαραίτητους τας επαναλήψεις εις το κείμενον και συγκεκριμένως μιάς ή πολλών συλλαβών, μιάς ή περισσοτέρων λέξεων ή και μιάς φράσεως ολοκλήρου, κυρίως διά να μη λησμονήται η συνοχή και η ακολουθία του κειμένου. Εις την πράξιν αυτήν της μελικής επιτηδεύσεως και του πλατυσμού μέλους και κειμένου ανήκει και η παρατηρούμενη επέκτασις του κειμένου δια προσθήκης άλλου κειμένου εξ άλλου τροπαρίου ή επί τούτω κατά περίπτωσιν υπό των μελουργών πεπονημένου, κυρίως εις στίχους ελευθέρους.» (Γρ. Στάθης, Οι αναγραμματισμοί και τα μαθήματα της βυζαντινής μελοποιίας).

Το σύνολο της ύλης του Μαθηματαρίου και το Κοντακαρίου συνίσταται σε καλοφωνικά μέλη. Στο πλαίσιο της Παπαδικής απαντούν οι εξής ενότητες καλοφωνικών στίχων:

Εσπερινός

- Καλοφωνικοί στίχοι του β΄ ψαλμοῦ (Ἴνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη)
- Καλοφωνικά προκείμενα (δοχαί)

Ὅρθρος

- Καλοφωνικοί στίχοι του πολυελέου και του Αμώμου
- Προκείμενα-πασαπνοάρια
- Μεγαλυνάρια
- Ασματικά τρισάγια

Θεία Λειτουργία

- Δύναμις
- Αλληλουάρια
- Χερουβικά
- Κοινωνικά
- Στίχοι ψαλλόμενοι κατά την απόλυση

Το **Μαθηματάριο** αποτελείται αμιγῶς από καλοφωνικές μελοποιήσεις, τα λεγόμενα μαθήματα. Στην πλειονότητά τους πρόκειται για καλοφωνικά στιχηρά, δηλαδή ὕμνους από το περιεχόμενο του (κοινού) στιχηραρίου μελοποιημένους κατά το καλοφωνικό ὕφος. Τα στιχηρά αυτά είτε μελοποιούνται αυτούσια, είτε τμηματικά (πόδες) είτε διαμορφώνονται ἔπειτα από ανακατάστρωση του ποιητικού κειμένου (αναποδισμοί - αναγραμματισμοί). Σε κάθε περίπτωση, υπάρχει δομική συγγένεια μεταξύ του μέλους των κοινών και των καλοφωνικών στιχηρών.

Το **Κοντακάριο** περιλαμβάνει μελοποιήσεις κυρίως του Ακαθίστου Ὕμνου.

Το κοντάκιο συνιστά παλαιό ποιητικό εἶδος. Πρόκειται για πολύστροφο ποίημα, αποτελούμενο από το προοίμιο και τους λεγόμενους οἴκους. Οι οἴκοι (στροφές) του κοντακίου είναι ὅμοιοι μεταξύ τους ως προς τη μορφή και συνδέονται με τη λεγόμενη ακροστιχίδα, δηλαδή μία σύντομη φράση ἡ οποία

σχηματίζεται από τα αρχικά γράμματα των οίκων και διατρέχει ολόκληρο το κοντάκιο. Τόσο το προοίμιο όσο και οι οίκοι καταλήγουν σε μία σταθερή φράση, το λεγόμενο εφύμνιο ή ανακλώμενο.

Όσον αφορά στον Ακάθιστο Ύμνο, η ακροστιχίδα είναι αλφαβητική. Παραδίδονται δύο προοίμια, ένα παλαιότερο (Τὸ προσταχθὲν μυστικῶς) και ένα νεώτερο (Τῇ Ὑπερμάχῳ στρατηγῷ). Ιδιοτυπία του Ακαθίστου Ὑμνου αποτελεί επίσης η διάκριση των οίκων σε περιπτούς και ἄρτιους, οι οποίοι ἔχουν διαφορετική μορφή αλλά και διαφορετικό εφύμνιο (Χαῖρε νύμφη ἀνύμφευτε - Ἀλληλούια).

Σποραδικές καλοφωνικές μελοποιήσεις Οίκων του Ακαθίστου Ὑμνου παραδίδονται από τον ΙΓ' αιώνα και εφεξής, από τους μελουργούς Μιχαήλ Ανεώτη, Ιωάννη Γλυκύ, Ξένο Κορώνη, Νικηφόρο Ηθικό, Ιωάννη Κουκουζέλη, Ιωάννη Τζακνόπουλο, και Μανουήλ Χρυσάφη). Η πρώτη πλήρης μελοποίηση οφείλεται στον Ιωάννη Κλαδά η δεύτερη στον Ιωάννη Πλουσιαδινό.

Κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο μεμονωμένους οίκους του Ακαθίστου μελοποιούν οι εξής: Χρυσάφης νέος, Μπαλάσης ιερέυς, Αντώνιος ιερέυς, Πέτρος Μπερεκέτης, Πέτρος Πελοποννήσιος, Παρθένιος Μετεωρίτης και Δημήτριος Λώτος, ενώ πλήρεις μελοποιήσεις του Ὑμνου παραδίδουν ο Βενέδικτος Επισκοπόπουλος και ο Αναστάσιος Ραψανιώτης.

Πρέπει να σημειωθεί ότι το προοίμιο *Τῇ Ὑπερμάχῳ στρατηγῷ* παραδίδεται και σε μη καλοφωνικές εκδοχές. Η πιο γνωστή από αυτές είναι ανώνυμη, και θα πρέπει μάλλον να αποδοθεί στους δασκάλους του ΙΖ' αιώνα.

Τὸ **Κρατηματάριο** ως τύπος μουσικού βιβλίου αποτελεί συλλογή από κρατήματα τα οποία παραδίδονται αυτοτελώς, δηλαδή αυτονομημένα από τις συνθέσεις στις οποίες ανήκαν αρχικά. Ως κράτημα νοείται μέλος χωρίς ποιητικό κείμενο, το οποίο αναπτύσσεται επί ασήμων συλλαβών. Η παρεμβολή κρατήματος αποτελεί δομικό και αναπόσπαστο στοιχείο των καλοφωνικών συνθέσεων.

3. ΤΟ ΕΙΡΜΟΛΟΓΙΚΟ ΓΕΝΟΣ ΜΕΛΟΠΟΙΑΣ

3.1 ΤΟ ΕΙΡΜΟΛΟΓΙΟ

Στην ακολουθία του Όρθρου στιχολογούνται οι εννέα βιβλικές ωδές. Στη στιχολογία αυτή παρεμβάλλονται τροπάρια, πρακτική από την οποία βαθμιαία προέκυψε το είδος του κανόνα. Ο κανόνας είναι πολύστροφο ποίημα, το οποίο αποτελείται από εννέα ωδές. Κάθε ωδή περιλαμβάνει ειρμό και τροπάρια, τα οποία διαθέτουν νοηματική αυτοτέλεια. Στο τέλος κάθε ωδής μπορεί να επαναλαμβάνεται ο ειρμός ως καταβασία.

Το περιεχόμενο του Ειρμολογίου, αρχικά πολύ εκτεταμένο, υπέστη συν τω χρόνω σταδιακή συρρίκνωση. Η πρώτη μουσική παράδοση του Ειρμολογίου ήταν ανώνυμη. Τον ΙΔ΄ αιώνα μαρτυρείται ότι ο Ιωάννης Κουκουζέλης συνέβαλε στη διαμόρφωση του μέλους του Ειρμολογίου. Ωστόσο, τα πρώτα επώνυμα ειρμολόγια που παραδίδονται είναι εκείνα του Θεοφάνους Καρύκη και του Ιωάσαφ του νέου Κουκουζέλη. Ο Χρυσάφης ο νέος και ο Γερμανός Νέων Πατρών μελοποιούν καταβασίες. Πλήρες ειρμολόγιο συνέθεσαν ο Μπαλάσης ιερέυς και ο Κοσμάς Ιβηρίτης, εκ των οποίων το πρώτο γνώρισε σημαντική διάδοση. Ο Πέτρος Πελοποννήσιος παρέδωσε επίσης καταβασίες, έργο το οποίο συμπλήρωσε ο μαθητής του Πέτρος Βυζάντιος. Ο Πέτρος Βυζάντιος κατέγραψε επίσης το (σύντομο) μέλος των ειρμών. Από την εποχή αυτή και έπειτα εμφανίζεται με σαφή μορφή ο δυϊσμός αργού και σύντομου ειρμολογικού μέλους.

Ένα τυπικό ειρμολόγιο περιλαμβάνει κατά κανόνα τις εξής ενότητες:

- Ειρμούς των κανόνων -καταβασίες
- Προλόγους ταξινομημένους κατά είδος (στιχηρά, απολυτίκια-καθίσματα-εξαποστειλάρια)
- Αντίφωνα των αναβαθμών (ενδεχομένως)

3.2 ΤΟ ΚΑΛΟΦΩΝΙΚΟ ΕΙΡΜΟΛΟΓΙΟ

Οι καλοφωνικοί ειρμοί ως είδος μελοποιίας εμφανίζονται κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο. Η πρώιμη ιστορία του είδους είναι δυνατόν να ανιχνευθεί στα ειρμολόγια του Θεοφάνους Καρύκη και του Ιωάσαφ του νέου Κουκουζέλη. Γνωστοί μελοποιοί καλοφωνικών ειρμών είναι επίσης οι εξής: Αρσένιος μικρός, Γερμανός, Μπαλάσης, Δημήτριος δομέστικος, Δαμιανός Βατοπεδινός, Αθανάσιος πατριάρχης, Δανιήλ πρωτοψάλτης, Πέτρος Πελοποννήσιος, Ιάκωβος πρωτοψάλτης, Γεώργιος Κρής, Μελέτιος Σιναΐτης, Παναγιώτης Χαλάτσογλου. Ωστόσο, ο κατ' εξοχήν διαπρεπής μελοποιός καλοφωνικών ειρμών ο είναι ο Πέτρος Μπερεκέτης

Το μέλος των καλοφωνικών ειρμών δεν αφίσταται δομικά εκείνου των κοινών ειρμών, αλλά είναι εκτενέστερο και επιτηδευμένο. Η παρατήρηση του Χρυσάνθου ότι «το Καλοφωνικόν είρμολόγιον μετέχει καὶ τοῦ είρμολογικοῦ καὶ τοῦ παπαδικοῦ μέλους» οφείλεται ἀφ' ενός μεν στο μέλος των ειρμών αυτό καθ' εαυτό, ἀφ' ετέρου δε στην προσθήκη κρατήματος. Οι καλοφωνικοί ειρμοί κατὰ κανόνα δεν προορίζονται για λατρευτική, αλλά για εξωλειτουργική χρήση.

Από την κωδικοποίηση της συλλογής των καλοφωνικών ειρμών προέκυψε το Καλοφωνικό Ειρμολόγιο ως αυτοτελής τύπος μουσικού κώδικα.

4. ΤΟ ΣΤΙΧΗΡΑΡΙΚΟ ΓΕΝΟΣ ΜΕΛΟΠΟΙΑΣ

4.1 ΤΟ ΠΑΛΑΙΟ ΣΤΙΧΗΡΑΡΙΚΟ ΓΕΝΟΣ ΜΕΛΟΠΟΙΑΣ

Το Στιχηράριο συνιστά ένα από τους βασικούς τύπους μουσικών βιβλίων. Το περιεχόμενο του Στιχηραρίου αποτελείται κατά βάσιν από στιχηρά ιδιόμελα, ταξινομημένα στις ακόλουθες βασικές ενότητες:

- Μηνολόγιο: περιλαμβάνει τα ιδιόμελα των ακινήτων εορτών του εκκλησιαστικού έτους, από την 1^η Σεπτεμβρίου έως την 31^η Αυγούστου.
- Τριώδιο – Πεντηκοστάριο: περιλαμβάνει τα ιδιόμελα των κινητών εορτών από την Κυριακή του Τελώνου και του Φαρισαίου έως το Μέγα Σάββατο και από την Κυριακή του Πάσχα έως την Κυριακή των Αγίων Πάντων.
- Οκτώηχος: περιλαμβάνει τα ιδιόμελα του Εσπερινού και του Όρθρου των Κυριακών στους οκτώ ήχους, καθώς και την υποενότητα των ένδεκα εωθινών δοξαστικών.

Τα στιχηράρια της βυζαντινής εποχής περιλαμβάνουν συνήθως και ενότητες θεοτοκίων και σταυροθεοτοκίων.

Τα στιχηρά ιδιόμελα είναι ύμνοι που ψάλλονται στο πλαίσιο κάποιας ψαλμικής στιχολογίας και δεν ακολουθούν κάποιο προϋπάρχον ποιητικό και μελωδικό πρότυπο. Περί τα μέσα του ΙΑ΄ αιώνα παρατηρείται δραστική περικοπή στα περιεχόμενα του Στιχηραρίου. Τότε ουσιαστικά λαμβάνει την οριστική του διαμόρφωση ο τύπος του Στιχηραρίου και σταθεροποιείται το περιεχόμενό του (Strunk: "standard abridged version").

Προϊόντος του χρόνου η ενότητα της Οκτώηχου αποσπάται σταδιακά από το Στιχηράριο και τελικά στεγάζεται σε άλλο τύπο κώδικα, το λεγόμενο Αναστασιματάριο. Λόγω της μεγάλης όγκου της ύλης του Στιχηραρίου, παραδίδονται πιο ευέλικτοι τύποι, οι οποίοι συνίστανται ουσιαστικά σε επιτομή του περιεχομένου ενός πλήρους στιχηραρίου, όπως το Ανθολόγιο Στιχηραρίου και το Δοξαστάριο.

Η μουσική παράδοση του Στιχηραρίου, όπως και εκείνη του Ειρμολογίου, ήταν ουσιαστικά ανώνυμη τουλάχιστον μέχρι τον ΙΖ΄ αιώνα.

Ο πρώτος επώνυμος μελουργός του οποίου μαρτυρείται ενασχόληση με το μέλος του Στιχηραρίου είναι ο Ιωάννης Κουκουζέλης (κώδικας 884 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος του έτους 1340-1).

Τον ΙΖ΄ αιώνα ο Χρυσάφης ο Νέος αναφέρεται σε ιδιόχειρο στιχηράριο του Μανουήλ Χρυσάφη, το οποίο ωστόσο δεν έχει εντοπισθεί. Αν και παραδίδονται αρκετά στιχηρά μελοποιημένα από τον Μανουήλ Χρυσάφη, δεν είναι βέβαιο κατά πόσο ο συγκεκριμένος μελοποιός επεξεργάστηκε ολόκληρο το περιεχόμενο του βιβλίου.

Στον κώδικα Διονυσίου 564, αυτόγραφο του Γρηγορίου Μπούνη Αλυάτη χρονολογημένο στο έτος 1445, περιέχονται πολλά νέα στιχηρά σε σχέση με την παραδεδομένη στερεότυπη ύλη του Στιχηραρίου. Το ίδιο ισχύει για τον κώδικα Ξηροποτάμου 308.

Κατά τη μεταβυζαντινή εποχή, και συγκεκριμένα τον ΙΖ΄ αιώνα, παρατηρείται μία διαφοροποίηση στο μέλος του Στιχηραρίου, η οποία αναφέρεται συνήθως ως «καινός καλλωπισμός». Το παλαιότερο μέλος του Στιχηραρίου, το οποίο είναι δυνατόν να προσδιορισθεί ως «κοινή παράδοση» υποχωρεί, ενώ το νέο μελοποιητικό ύφος αναπτύσσεται χωρίς πάντως να εκτοπίσει εντελώς το παλαιό. Με τον τρόπο αυτό παρατηρείται παράλληλη συνύπαρξη της κοινής παράδοσης με τον λεγόμενο καινό καλλωπισμό.

Πρόδρομος της νέας μελοποιητικής τάσης στο Στιχηράριο πρέπει να θεωρηθεί ο Γεώργιος ιερέυς και οικονόμος ο εξ Αθηνών, γνωστός και ως Πράσιнос. Η διάδοση του έργου του υπήρξε εξαιρετικά περιορισμένη και ως εκ τούτου δεν είναι γνωστή η έκταση της παρέμβασής του.

Σημαντική υπήρξε επίσης η συνεισφορά του πρωτοψάλτη της Μεγάλης Εκκλησίας Γεωργίου Ραιδεστηνού (του παλαιού), το έργο του οποίου υπήρξε πηγή έμπνευσης για τον μαθητή και διάδοχό του Χρυσάφη τον Νέο. Ο Ραιδεστηνός φαίνεται ότι έχει μελοποιήσει κυρίως αναστάσιμα, χωρίς να έχει αποσαφηνισθεί εάν η δράση του επεκτάθηκε και σε άλλους τομείς του Στιχηραρίου.

Το πρώτο πλήρες επώνυμο στιχηράριο της μεταβυζαντινής εποχής είναι εκείνο του Χρυσάφη του Νέου, η πρώτη καταγραφή του οποίου χρονολογείται στο έτος 1655 (κώδικας 4 Νέας Συλλογής της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης Ιεροσολύμων). Πρέπει να σημειωθεί ότι στον ίδιο κώδικα συμπαραδίδονται επίσης και τα ιδιόμελα της Οκτωήχου, τα οποία απαντούν και στο αναστασιματάριο του Χρυσάφη του Νέου.

Πλήρες στιχηράριο μελοποίησε και ο μαθητής του Χρυσάφη, Γερμανός Νέων Πατρών. Μέρος του έργου αυτού παραδίδεται στον αυτόγραφο του Γερμανού κώδικα Πάτμου 930 του έτους 1665. Σε ένα μεταγενέστερο αυτόγραφο ανθολόγιο του Γερμανού, τον κώδικα Σινά 1505, παραδίδεται μία αρκετά διαφοροποιημένη μελοποιητική εκδοχή.

Παρόμοιο ύφος με εκείνο των στιχηραρίων του Χρυσάφη και του Γερμανού απαντά στο έργο του Κοσμά Ιβηρίτη του Μακεδόνα, το οποίο ωστόσο δεν γνώρισε αντίστοιχη διάδοση με τα προηγούμενα.

Την ίδια εποχή, κυρίως το πρώτο ήμισυ του ΙΖ΄ αιώνα, παραδίδονται επίσης αρκετές ανώνυμες μελοποιήσεις ύμνων του Στιχηραρίου, οι οποίες εμπίπτουν επίσης στο πλαίσιο του «καινού καλλωπισμού», όπως και οι προαναφερθείσες επώνυμες .

4.2 ΤΟ ΝΕΟ ΣΤΙΧΗΡΑΡΙΚΟ ΓΕΝΟΣ ΜΕΛΟΠΟΙΙΑΣ

Το νέο στιχηραρικό μέλος εμφανίζεται περί τα μέσα του ιη' αιώνα. Πρώιμο δείγμα αποτελεί το Αναστασιματάριο του Κυριάκου ΚΟυλιδά του Ναυπλιώτη. Στη διαμόρφωση του μέλους συνέβαλαν ιδίως οι πρωτοψάλτες Ιωάννης ο Τραπεζούντιος και Δανιήλ, αν και δεν έχει ακόμη εξακριβωθεί ο βαθμός στον οποίο συνεισέφεραν. Ο μελοποιός ο οποίος κατ' εξοχήν έθεσε τη σφραγίδα του στο νέο είδος είναι ο Πέτρος Πελοποννήσιος με το Δοξαστάριο και το Αναστασιματάριο, τα οποία υπήρξαν δύο από τα πρώτα βιβλία που γνώρισαν έντυπη έκδοση. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται επίσης η Συλλογή Ιδιομέλων του πρωτοψάλτη Μανουήλ.

Καθώς το νέο στιχηραρικό ύφος μελοποιίας επικρατεί ταχύτατα εκτοπίζοντας το παλαιό στιχηραρικό μέλος, καταβάλλονται προσπάθειες για την ανάσχεση αυτής της τάσης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το Δοξαστάριο του Ιακώβου πρωτοψάλτη, το οποίο συμπληρώνεται εκ των υστέρων με το Δοξαστάριο των Αποστίχων του Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος. Παρόμοια διάθεση απαντά και στα αναστάσιμα του β' ήχου τα οποία συνέθεσε ο μαθητής του Ιακώβου Γεώργιος ο Κρης. Στην ίδια λογική κινούνται επίσης το Δοξαστάριο του Κωνσταντίνου πρωτοψάλτη, ορισμένα δοξαστικά του Γεωργίου Ραιδεστηνού του νεωτέρου αλλά και η Αθωνιάς του Πέτρου Φιλανθίδη.

5. ΤΑ ΔΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΛΟΠΟΙΙΑΣ

5.1 ΟΙ ΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥΣ

«Θέσις γὰρ λέγεται ἡ τῶν σημαδίων ἔνωσις, ἣτις ἀποτελεῖ τὸ μέλος. Καθὼς γὰρ ἐν τῇ γραμματικῇ τῶν εἰκοσιτεσσάρων στοιχείων ἡ ἔνωσις συλλαβηθεῖσα ἀποτελεῖ τὸν λόγον, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὰ σημεῖα τῶν φωνῶν ἐνοῦνται ἐπιστημόνως καὶ λέγεται τὸ τοιοῦτον τότε θέσις» (Μανουήλ Χρυσάφης, *Περὶ τῶν ἐνθεωρουμένων τῇ ψαλτικῇ τέχνῃ καὶ ὧν φρονοῦσι κακῶς τινες περὶ αὐτῶν*).

«Ἐσύνθετον δὲ καὶ θέσεις χαρακτήρων μουσικῶν, ἵνα συνοπτικῶς γράφωσι τὸ ψαλλόμενον, καὶ παραδίδωσι τοῖς μαθηταῖς εὐμεθόδως τὰ πονήματάτων».

Οι θέσεις αποτελούν το πρωτογενές δομικό στοιχείο της μελοποιίας. Σε κάθε γένος μελοποιίας προσιδιάζουν διαφορετικές θέσεις. Το μέλος δομεῖται κατὰ θέσεις οι οποίες συμπλέκονται μεταξύ τους σε διάφορους συνδυασμούς.

«Οι θέσεις και το μελικό περιεχόμενό τους στη βυζαντινή μουσική είναι το κυριώτερο γνώρισμά της. Όλα τα βυζαντινά μέλη είναι κυρίως μια αλυσιδωτή σειρά αρμοδίων στο κάθε είδος θέσεων. Ακριβώς οι θέσεις είναι εκείνες που μας κάνουν να διακρίνουμε τα διάφορα είδη της ψαλμωδίας μεταξύ τους, γιατί μερικές απ' αυτές είναι χαρακτηριστικές στο κάθε είδος. Ακόμα, οι θέσεις είναι οι ακίβδηλοι μάρτυρες της παραδόσεως στην ψαλτική τέχνη, όταν θέλουμε να παρακολουθήσουμε προς τα πίσω την καταγωγή των μελών που ψάλλονται σήμερα. Όταν συναντάμε αυτές ή εκείνες τις θέσεις μπορούμε να λέμε ότι αυτή ή εκείνη η σύνθεση είναι γνήσια βυζαντινή ή μεταβυζαντινή, ή ότι είναι νεώτερο δημιούργημα και έχει παραφθορά ο χαρακτήρας της. Οι θέσεις, ως «μελωδήματα», απαντούν απ' τον 1^ο αιώνα. Πλουτίζονται στο μεταξύ και σταθεροποιούνται οι κυριότερες για το παπαδικό και στιχηραρικό (αργό εννοείται) γένος στην εποχή του Ιωάννου Κουκουζέλη και δώθε [...] Το ίδιο συμβαίνει και με τις μεγάλες υποστάσεις χειρονομίας.

Οι θέσεις κινούνται πάντοτε μέσα σ' ένα τετράχορδο ή πεντάχορδο της οκτωηχίας. Όταν βγαίνουμε έξω απ' το πεντάχορδο επάνω ή κάτω, ανάλογα με την έκταση και τη δομή της συνθέσεως, επαναλαμβάνονται οι θέσεις είτε κατὰ το σύστημα του τροχού είτε με τη μετάθεση του μέλους. Στη δομή της κάθε συνθέσεως και στην εναλλαγή των θέσεων, πάρα πολλά εξαρτώνται απ' τη σχέση των ήχων μεταξύ τους κι απ' τη διάκρισή τους σε κυρίους και πλαγίους και μέσους,

παραπλαγίους και παραμέσους, τριφώνους, τετραφώνους, πενταφώνους και επταφώνους. Έτσι ένας μεγάλος αριθμός θέσεων είναι κοινός σε πολλούς αν όχι σε όλους τους ήχους.

Η σύνθεση μιας θέσεως επιτυγχάνεται με την ένωση ανιόντων και κατιόντων φωνητικών σημάδιων και την προσθήκη των υποστάσεων χειρονομίας, όπου η βαρεία, το ψηφιστόν, το ομαλόν και το απόδεσμα ή οι δύο σύνδεσμοι είναι σχεδόν από τα απαραίτητα σημάδια, στην πιο απλή περίπτωση. Μια θέση περικλείει τουλάχιστο στα φωνητικά της σημάδια ένα διάστημα δύο φωνών, δηλαδή μιας τρίτης· έτσι που και «με τας άλλας ιδέας των μελών» κατά την ψαλμώδηση να κινείται μέσα σ' ένα τετράχορδο. Υπάρχουν θέσεις που περιέχουν κατάβαση συνήθως ή ανάβαση τριών φωνών, δηλαδή διάστημα τετάρτης, και θέσεις που σαφώς κινούνται μέσα σ' ένα πεντάχορδο. Οι θέσεις, σχεδόν όλες, έχουν χαρακτήρα καταληκτικό. [...] Υπάρχουν όμως και χαρακτηριστικές θέσεις που χρησιμοποιούνται για την έναρξη των μελών, πάντως με αυτόνομο, πλήρες, μελικό νόημα.

Όταν στις θέσεις μπαίνει και μια μεγάλη υπόσταση χειρονομίας, ενδεικτική μέλους ολοκλήρου, τότε έχουμε σύνθετες θέσεις με αδιαμφισβήτητο περιεχόμενο και τότε συνήθως οι θέσεις παίρνουν το όνομα αυτής της μεγάλης υποστάσεως, δηλαδή, για παράδειγμα, θεματισμός, ουράνισμα, χόρευμα, κύλισμα, κλπ. Στην περίπτωση αυτή είναι δυνατό τα φωνητικά σημάδια να δείχνουν μόνο ανεβοκατέβασμα μιας φωνής, δηλαδή διάστημα μιας δευτέρας, όπως συμβαίνει με την παρακλητική στην ενέργειά της ως εισαγωγής στα παπαδικά μέλη [...] και με άλλες υποστάσεις. Το μέλος πια σ' αυτές τις περιπτώσεις, που πάλι απλώνεται μέσα σ' ένα τετράχορδο, είναι το μέλος στην κάθε περίπτωση υποστάσεως. Τέτοιες μεγάλες υποστάσεις ενδεικτικές ενός ολοκλήρου μέλους, που χρησιμοποιούνται στα παπαδικά μέλη και τα αργά στιχηρικά είναι [...]· τρομικόν σύναγμα, ψηφιστόν σύναγμα, ξηρόν κλάσμα, αργοσύνθετον, γοργοσύνθετον, ουράνισμα, θεματισμός έσω, θεματισμός έξω, θες και απόθες, παρακάλεσμα, χόρευμα, σείσμα, σύναγμα, τρομικόν παρακάλεσμα, ψηφιστόν παρακάλεσμα, ημίφωνον, ημίφθορον και θέμα απλούν. Εκτός απ' αυτές και οι υποστάσεις παρακλητική, κύλισμα, αντικενωκύλισμα, επέγεσμα, κι απ' τα φωνητικά σημάδια το κρατημοϋπόρροον, δηλούν ένα ολόκληρο μέλος.

Οι θέσεις, είτε απλές είτε σύνθετες με τις μεγάλες υποστάσεις χειρονομίες που αριθμήθηκαν παραπάνω, έχουν άλλο περιεχόμενο, δηλαδή εξάγουν άλλο μέλος, στο διατονικό γένος κι άλλο στο χρωματικό γένος· και μιλάμε εδώ

συγκεκριμένα για τις ίδιες ακριβώς θέσεις και στις ίδιες βαθμίδες αντίστοιχα ενός διατονικού και ενός χρωματικού τετραχόρδου [...]

Πάλι, πρέπει να γίνη κι αυτή η διασάφηση, οι θέσεις και οι υποστάσεις έβγαζαν άλλο μέλος, διαφορετικό, στην κάθε βαθμίδα του τετραχόρδου ή πενταχόρδου διατονικά ή χρωματικά [...]

Οι θέσεις συνθέτονται στην παλαιά σημειογραφία με τρία, τέσσερα, πέντε μέχρι και δέκα ως δώδεκα φωνητικά σημάδια και συμπληρώνονται με μικρότερο αριθμό χειρονομικών σημαδίων και των σημείων των αργιών. Όταν υπάρχουν περισσότερα φωνητικά σημάδια, συνήθως πρόκειται για σύνθετες θέσεις. Υπάρχουν βέβαια και εκτενείς θέσεις, που μονονότι μπορούμε να τις χωρίσουμε σε επί μέρους θέσεις, είναι παραδεδομένες σε μια τέτοια σταθερή μορφή. Η εκτενέστερη θέση της βυζαντινής μελοποιίας που ανήκει στο αργό στιχηραρικό γένος, είναι η λεγόμενη «κολαφισμός» [...].

5.2 ΟΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΤΗΣ ΨΑΛΤΙΚΗΣ

Το βασικό εγχειρίδιο για την εκμάθηση των στοιχείων της σημειογραφίας είναι η λεγόμενη «Προθεωρία της Παπαδικής». Με το σύγγραμμα αυτό συμπαραδίδονται συνήθως και ορισμένες μέθοδοι της ψαλτικής. Οι μέθοδοι αυτές συνιστούν μελοποιήματα τα οποία προορίζονται για εκπαιδευτική και όχι για λειτουργική χρήση. Από την πληθώρα των παραδεδομένων μεθόδων ιδιαίτερη θέση κατέχουν οι μέθοδοι του Ιωάννου Γλυκέος, του Ιωάννη Κουκουζέλη (κοινώς γνωστή ως το Μέγα Ίσον), καθώς και οι δύο μέθοδοι του Ξένου Κορώνη για τα στιχηρά (Έπέστη ή Εἴσοδος τοῦ ἐνιαυτοῦ) και για τα κρατήματα. Αναφέρονται επίσης η μέθοδος του Κωνσταντίνου Μαγουλά για το Στιχηράριο, η μέθοδος «Ὁ θέλων μουσικὴν μαθεῖν», αποδιδόμενη στον Χρυσάφη τον Νέο), καθώς και η μέθοδος «Δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν» του Ιωάσαφ Διονυσιάτου

5.3 ΟΙ ΚΑΤΑ ΧΡΥΣΑΝΘΟΝ ΜΕΛΟΠΟΙΗΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΙΚΕΣ

«Πλατύνονται δε τα μέλη με Παλλιλογίαν, Επανάληψιν, Μίμησιν προς τα νοούμενα, Μεταβολήν και Απόδοσιν. Είναι δε Παλλιλογία μεν το να ποιώμεν την ανάβασιν, ή κατάβασιν διά της αυτής θέσεως. [...]

»Επανάληψις δε είναι, το να μεταχειριζώμεθα επί των αυτών τόνων εκ δευτέρου μίαν θέσιν, ή ολόκληρον περίοδον μελωδίας· καθώς μάλιστα συνειθίζεται εις τα μαθήματα και κρατήματα των παλαιών. [...]

»Μίμησις δε προς τα νοούμενα είναι, το να μελίζωμεν με οξείαν μεν μελωδίαν εκείνα, εις τα οποία νοείται τι ύψος· ως ουρανός, όρος· με βαρείαν δε μελωδίαν εκείνα, εις τα οποία νοείται τι χθαμαλόν· ως γη, άβυσσος, άδης. Και με τερπνόν μεν ήχον εκείνα, εις τα οποία νοείται τις χαρά· ως παράδεισος, νίκη· με σκυθρωπόν δε ήχον εκείνα, εις τα οποία νοείται τις λύπη· ως θάνατος, καταδίκη· και τα λοιπά.

»Μεταβολή δε είναι, μετάθεσις ομοίου τινός εις ανόμοιον τόπον. Λέγεται δε μεταβολή τετραχώς· κατά Γένος, κατά Ήχον, κατά Σύστημα, και κατά Μελοποιίαν. Και κατά γένος μεν μεταβολήν ποιούμεν, όταν από διατονικόν μεταβαίνωμεν εις χρωματικόν ή εις εναρμόνιον· και το ανάπαλιν. Κατά δε ήχον μεταβολήν ποιούμεν, όταν από ενός ήχου μεταβαίνωμεν εις άλλον [...]. Κατά δε σύστημα γίνεται μεταβολή, όταν από του Διαπασών μεταβαίνωμεν εις το Πεντάχορδον, ή εις το Τετράχορδον, και το ανάπαλιν. Κατά δε μελοποιίαν αναφάινεται μεταβολή, όταν εκ Διασταλτικού ήθους μεταβαίνωμεν εις συσταλτικόν, ή εις Ησυχαστικόν· και το ανάπαλιν.

»Απόδοσις δε είναι, το να μελίζωμεν τα τέλη των περιόδων του κειμένου με μίαν και την αυτήν κατάληξιν [...].».